

EL CALZE DE VALÈNCIA I LA SEUA RELACIÓ AMB OLIVA

PASCUAL CASAÑ MUÑOZ
Doctor en Filosofia (UV)

INTRODUCCIÓ

L'expansió de les xarxes socials, els reportatges de les cadenes de TV internacionals i l'augment del turisme a València, han contribuït a una difusió internacional del Sant Calze o Grial, que es conserva a la Catedral com a emblema de la ciutat i del seu centre històric.

Aquest interès internacional pel Calze ha portat a València productores de televisió que han realitzat documentaris que estan estenent arreu del món la fama d'aquesta relíquia. Però són pocs els que coneixen la relació del Calze amb Oliva. L'objectiu d'aquest article és aprofundir en aquesta relació i en alguns altres aspectes relacionats amb la relíquia esmentada, com la seua historicitat i la seua versemblança. Em centraré, doncs, en tres qüestions:

1. Els documents històrics (és a dir, científics) que ens parlen sobre el Calze conservat a la Catedral de València.
2. La relació del Calze amb Oliva.
3. Els recents estudis que diuen demostrar (és a dir, verificar) que aquest Calze és realment el que va utilitzar Jesús en l'Última Cena¹.

1 La paraula "Cena", usada en aquest context, no és cap castellanisme. Figura en els diccionaris catalans i valencians (DCVB, DNV, DIEC, etc.) aplicada al darrer sopar de Jesucrist amb els dotze apòstols la vespra de la Passió, en el qual va instituir el sagrament de l'Eucaristia. (Nota del traductor, Josep Sendra).

1. ELS DOCUMENTS HISTÒRICS QUE ENS PARLEN DEL CALZE

Hi ha dos tipus de documents històrics que ens parlen de la primera presència del Calze a Hispània:

a) Una iconografia religiosa en terres pirinenques vinculada a sant Llorenç i al Calze.

b) Els documents escrits a partir de l'any 1399.

Aquests documents històrics ens vindrien a provar que, almenys des del segle XI, existia una tradició oral en terres pirinenques que afirmaria que el Calze de l'Última Cena va ser enviat per sant Llorenç a Osca i que es trobaria al monestir oscenc de Sant Joan de la Peña.

1.1 ICONOGRAFIA

Des de les albors del segle XI², i exclusivament a la zona pirinenca, va sorgir una iconografia religiosa vinculada al Calze o Grial, desconeguda fins aleshores.

Aquesta iconografia la trobem en dos àmbits diferents: d'una banda, en certs elements arquitectònics de catedrals i monestirs d'Osca vinculats a sant Llorenç i, de l'altra, en una sèrie de frescos d'ermites i esglésies pirinenques on apareix la Mare de Déu portant un calze³.

2 A mitjan segle XI, les estructures socials de l'Europa Occidental van experimentar canvis profunds. El comerç, tant interior com exterior, es va animar notablement; es van millorar les tècniques agrícoles, la població va augmentar i les ciutats van ressorgir, més populosos. L'Europa fosca va deixar de ser-ho per entrar en una fase d'esplendor cultural en què el saber va transcendir fronteres, en bona part a causa del moviment continu d'intel·lectuals d'unes corts a les altres, perquè tots ells es comunicaven a través d'una mateixa llengua comuna: el llatí. Així doncs, a partir de mitjan segle XI, la cultura va transcendir la constel·lació de monestirs rurals i es va instal·lar en àmbits ciutadans. Comerciants, professors, alumnes, monjos i joglars anaven d'una ciutat a una altra, afavorits pel desenvolupament del comerç, de les ciutats i de la nova classe emergent, la burgesia.

I en aquest ambient cultural es va anar forjant la tradició sobre el Calze o Grial que per aquells temps hauria d'estar guardat al monestir San Juan de la Peña. Una panoràmica general de l'època es pot trobar a l'obra de CASAÑ, P., *La revolución del Pensamiento*, Cap. 4. València, Boreal Libros, 2008.

3 Les fotos que figuren en aquest article han estat autoritzades per A. García Omedes i el MNAC, a qui agraïm la seua deferència.

El més famós dels elements arquitectònics es troba al porxo que protegeix la portada sud de la Catedral de Jaca, anomenada “Lonja Chica”. En ell es van reutilitzar set capitells realitzats pel Mestre de Jaca, al voltant de l’any 1063. Un d’aquests capitells procedents o bé del desaparegut claustre catedralici o bé, com s’inclina a pensar García García⁴, del cor dels canonges, recull la tradició del martiri de sant Llorenç i Sixt II, reconeixible perquè el nom del Papa apareix a la voluta situada sobre el seu cap: “S. SISTVS”. En una de les quatre cares del capitell, apareix Sixt II beneint Llorenç. En la cara contigua trobem el diaca lliurant a dos deixebles un paquet que se suposa que conté el Grial que ha de ser traslladat a Osca.

Aquesta iconografia arquitectònica es complementa amb una altra de pictòrica que va ser descoberta pel professor d’Història de la Universitat de Toronto, Joseph Goering, l’any 2005. En una àrea concreta dels Pirineus, Goering va realitzar un descobriment també sense cap precedent: va localitzar diverses ermites i esglésies romàniques a l’antiga Corona d’Aragó que contenien pintures murals d’una figura femenina, identificada amb la Verge Maria que sostenia en una de les mans una copa de la qual emanen raigs de llum⁵, com donant a entendre que es tracta d’un objecte sagrat. És lògic, va apuntar Goering, que la portadora d’eixa copa o calze fóra la Verge, perquè només una verge, que a més era sang de la sang de Jesús, podia ser digna de sostenir-ho en les mans. Allò significatiu d’aquestes imatges és que l’objecte era portat per la Mare de Déu i no per sant Llorenç, com passava als capitells d’Osca.

Les pintures trobades per Goering, de les quals es conserven molts dels originals avui al Museu Nacional d’Art de Catalunya (MNAC), es trobaven en una zona geogràfica molt petita, d’uns tres-cents cinquanta quilòmetres quadrats que comprenia les comarques lleidatanes del Pallars Sobirà, Ribagorça, l’Alt Urgell i la Cerdanya, i el sud del principat d’Andorra; totes elles molt properes al Camí de Sant Jaume i al monestir de Sant Joan de la Penya.

4 GARCÍA GARCÍA, F.A., “Imágenes ejemplares para un cabildo: la historia de San Lorenzo en la Catedral de Jaca”, *Codex Aquilarensis*, 29, Aguilar de Campoo (Palencia), Fundación de Santa María la Real, 2013, 136.

5 No hi ha cap dubte que es tracta de la Verge Maria, perquè a l’art romànic solia escriure’s el nom del personatge representat, i així es fa en aquests frescos.

1.2 DOCUMENTS ESCRITS

Pel que fa a la literatura, el primer document històric escrit que tenim sobre el Calze de València és de l'any 1399. És l'acta de donació del Calze que es trobava al monestir de Sant Joan de la Penya al rei Martí

Capitell de la catedral de Jaca
(Foto de Antonio García Omedes, 2018)

l'Humà, per a la seua capella del Palau Reial de Barcelona. Abans d'aquell any 1399 no disposem de cap document escrit sobre el Calze.

El que comptem és, doncs, amb una tradició que ens diu que el Calze va arribar a Osca perquè sant Llorenç el va enviar allí des de Roma, abans de ser cremat en una graella l'any 258.

Hi ha, per tant, un dilatat espai de quasi catorze segles de silenci, en què no tenim cap document escrit sobre el Calze, ni a l'època romana ni a la major part de segles de l'Edat Mitjana. Per exemple, si ens remetem a l'època romana, una de les fonts principals per saber la relació dels primers cristians amb l'Imperi romà són les anomenades *Actes*, que recollien el procés de presa i execució dels màrtirs. Es comptava amb dos tipus d'actes. Unes elaborades per jutges o oficials de l'administració romana, que reflectien literalment l'interrogatori del magistrat. I un segon tipus d'actes consistent en textos narratius de la mort dels màrtirs, escrites pels cristians.

La majoria d'aquestes actes s'han perdut. La destrucció dels llibres existents a les esglésies, ordenada per Dioclecià l'any 303, i les invasions germàniques d'Occident, durant els segles v i vi, van contribuir sens dubte a destruir bona part d'aquests primers documents.

Però ni en les actes conservades, ni en les aportacions de pensadors com sant Agustí, sant Ambròs o el poeta Prudenci que ens parlen del màrtir sant Llorenç, no es fa cap referència al Calze i el seu enviament a Hispània per part del diaca.

No hi ha ni una sola línia destinada a parlar sobre el Calze. El primer document és el de l'any 1399 i diu així:

Sant Pere i la Verge, en el monestir de Sant Pere del Burgal (MNAC)

En el nombre de Dios. Sea a todos manifiesto que como el excelentísimo príncipe y señor Don Martín (...) haya deseado y procurado con ahínco tener en su capilla real aquel Cáliz de piedra en el cual nuestro señor Jesucristo, en su santa Cena, consagró su preciosa sangre, y que el bienaventurado Lorenzo, que lo recibió de San Sixto, entonces Sumo Pontífice, envió y dio con una carta suya al monasterio y convento de S. Juan de la Peña, situado en las montañas de Jaca, del reino de Aragón⁶.

Observem que es fa referència a l'enviament que va fer sant Llorenç, cosa que coincidiria amb les representacions iconogràfiques. És a dir, que al nord d'Espanya existia un relat oral, almenys des del segle x, sobre la presència del Calze a terres pirinenques gràcies a la intervenció del diaca.

Després d'aquesta notícia escrita de finals del segle xiv, hi torna a haver un llarg silenci d'uns dos-cents anys. Però, a partir d'inicis del segle xvii, s'inicia una literatura notable, principalment en llengua espanyola, que vincula estretament la figura del diaca sant Llorenç amb el Calze o Grial, que ha anat creixent amb el pas del temps.

Un dels primers autors a iniciar aquesta tradició literària va ser l'eclesiàstic i cronista del Regne de València, Gaspar Juan Escolano, l'any 1610, en la seua obra *Década primera de la Historia de la Insigne i coronada Ciudad y Reyno de Valencia*, on comença afirmant que el Calze de l'Última Cena es troba a la catedral de València:

Por extraña ventura tiene el templo mayor de Valencia el mismo Cáliz en que Cristo, Dios y Señor nuestro, la noche de la Cena convirtió la primera vez el vino en su sangre⁷.

Tres anys després de la publicació de l'obra d'Escolano, l'historiador i religiós Francisco Diago insisteix en la mateixa tradició:

Y pues se ha de presumir que [san Lorenzo] lo embió a España por ser patria suya⁸.

6 Pergamí 136 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. En l'Arxiu de la Catedral de València es troba una còpia de l'any 1620.

7 ESCOLANO, G., *Década primera de la Historia de la Insigne i coronada Ciudad i Reyno de Valencia*. València: Pere Patrici Mey, 1610-11, 484.

8 DIAGO, F., *Anales del Reyno de Valencia*, vol. I, llibre III, cap. XX, València: Pedro Patricio Mey, 1613, 167.

Tradicció continuada per l'abat de Sant Joan de la Peña, Juan Briz Martínez, el 1620, qui dedica un capítol sencer de la seua *Historia de la fundación y antigüedades de San Juan de la Peña* a l'enviament del Calze des de Roma a Osca:

Embiolo el santo, como hijo agradecido a su propia patria, la ciudad de Huesca (...) parece claro que embiolo a España, lo embió a la ciudad en que fue su nacimiento⁹.

2. LA RELACIÓ DEL CALZE AMB OLIVA

Això ens porta al segon punt que he plantejat: la possible relació del Calze amb Oliva. I n'hi ha. N'hi ha a través de dos homes il·lustres d'Oliva: Gregori Mayans i Antonio Mestre. I va poder haver-hi una segona relació durant la Guerra de la Independència, quan el Calze va ser enviat des de la catedral de València fins a Alacant, per evitar que caigués en poder de les tropes napoleòniques.

Comencem per l'aspecte vinculat a Gregori Mayans i Antonio Mestre i, per abordar-ho, recordaré la tesi doctoral del segon¹⁰.

El 1736, el beneficiari de la parròquia Sant Bartomeu de València i cronista de la ciutat, Agustín Sales, va escriure un llibre, amb títol *Disertación histórica, crítica y expositiva del Sagrado Cáliz en que Christo Señor nuestro consagró en la noche de la cena, el qual se venera en la Santa Metropolitana Iglesia de Valencia*, conservat a la Biblioteca Valenciana, en què pretenia provar la veracitat de la tradició laurentina conciliant fonts històriques amb aportacions llegendàries. En aquest llibre escrivia:

Este cáliz que venera Valencia es el mismo que embió a Huesca San Laurencio, es también cierto que este es el mismo en que Christo Señor Nuestro consagró ¹¹.

9 BRIZ MARTÍNEZ, J.B. *Historia de la fundación y antigüedades...*, Zaragoza: Juan de Lanaja y Quatenet, 1620, libro I, 216.

10 Aquesta tesi es pot reconstruir parcialment a través de l'obra Gregori Mayans i Siscar, *Epistolario XXVI*. Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, 2020.

11 SALES Y ALCALÁ, Agustín de., *Disertación histórica, crítica y expositiva del Sagrado Cáliz*. Valencia: Imprenta de J.E. Dolz, 1736, 76.

Al capítol VII de la seua tesi doctoral del 1970, Antonio Mestre recull la correspondència que Sales va tenir amb Gregori Mayans, arran que el clergue remetés a l'erudit d'Oliva, que per aquell temps residia a Madrid i exercia el càrrec d'oficial de la Biblioteca Reial, un exemplar de la *Disertación*, per tal de conèixer la seua opinió sobre l'obra. Gregorio Mayans li va respondre amb dues cartes: una, perquè poguera manifestar-la en públic; l'altra, amb la mateixa data, per a orientació personal de Sales. En aquesta li diu que el seu intent de demostrar que el Calze de València és el de l'Última Cena és en va, perquè no té cap prova d'aquest fet i desconeix, a més, la manera de provar-ho:

La Dissertación del Sagrado Cáliz manifiesta en Vm. una suma aplicación a recoger quanto conduce a hacer verosímil que fue el mismo de la Cena del Señor; pero Vm. se ha fatigado en vano, porque sus mismos fundamentos lo contradicen. Vm. dice que ai tradición i no lo prueba, i de su mismo modo de escribir se infiere que no sabe el modo de probarla.¹²

I, quasi a continuació, a fi que Sales no prengués a mal aquestes paraules, li posa de manifest la seua estima cap a ell:

Yo no lo digo para meterme en disputas, sino para que quando llegue el día del desengaño (que llegará pues Vm. mismo se avergonzará de lo que ahora ha escrito) conozca Vm. que nadie le ama más que yo; pues viéndome obligado con sus grandes alabanzas las gracias son decirle lo que no le gusta. Yo bien sé que por ahora predico en desierto, pero quando Vm. aya de sacar otra obra, verá que no tiene amigo como yo, pues ningún defeto le dissimularé.¹³

La influència de Gregori Mayans sobre Sales, continua Antonio Mestre, va ser tan gran que, al cap de poc temps que aparegués publicada la *Dissertació*, Sales va escriure a Mayans demanant-li consell per exercir la seua tasca d'historiador amb rigor científic, a causa del seu recent nomenament com a cronista oficial de València, alhora que

12 MESTRE SANCHIS, A. *Historia, fueros y nacionalismo en el siglo XVIII* (Tesis doctoral), Capítulo VII: "El criticismo de Mayans en el País Valenciano y en Cataluña - El cronista de Valencia, Agustín Sales". Universidad de Valencia, 1970, 221.

13 *Ibid.*

reconeixia que tenia raó pel que fa a la manca de proves i li expressava el seu rebuig no només de la seua pròpia *Disertación*, sinó també de totes les obres que hi havien influït.

El reconeixement per part de Sales que aquesta tradició difícilment s'ajustava a la crítica històrica no va ser obstacle perquè continuara sent objecte de diversos estudis que han contribuït a enriquir la bibliografia sobre el Calze i a augmentar-ne l'interès, no només en cercles religiosos, sinó també en la societat en general. Així, des de principis del segle passat, s'han multiplicat els articles, llibres i anàlisis sobre aquest tema.

I com deia, existeix una possible segona relació entre el Calze i Oliva, encara per estudiar en profunditat.

A principis de 1809, resultava complicat que València pogués resistir els atacs de les tropes de Napoleó. Per això, el capítol catedralici va acordar treure de la ciutat les relíquies i joies de la seua sagristia. El 19 de març del mateix any, el tresor catedralici partia del Grau de València cap a Alacant en dues embarcacions, a càrrec dels germans Joaquín i Domingo Adam. El canonge José Faustino d'Alcedo y Llano es va fer càrrec del trasllat, secundat per Pedro V. Calbo, el canonge que va tenir la precaució d'anotar en un quadern les peripècies per les quals va travessar el Calze:

El primer pensamiento fue de conducirlos a Mallorca, pero por ser entonces el equinoccio, estación mui expuesta a borrascas, y por el temor de dar con algún pirata o corsario al pasar el Golfo, se determinó pasarlos a Alicante, a donde se podían conducir por mar sin perder de vista la costa. A mediados de marzo del año 1809 se transportaron los caxones a la playa del Grao y, colocados en dos barcos, el uno de Joaquín y el otro de Domingo Adam, hermanos, permanecieron cuatro días en tierra porque el mar agitado no permitía botarlos al agua¹⁴.

La situació de la mar i els riscos que comportava el trasllat de les relíquies per aquest mitjà va fer que el mateix Alcedo realitzara el trajecte per terra. A l'inventari redactat al Grau abans de partir, es constata que el Sant Calze va ser desmuntat, encara que no es diu res de la manera com es va transportar. Per què es va fer així, si la copa sencera cabia perfectament en una de les moltes caixes? Potser va ser perquè Alcedo va optar per emportar-se la copa superior (és a dir, la possible copa de

14 ACV, Leg. 42/14, f. 1 v. - 2 v.

l'Última Cena) amb més seguretat? Molt probablement, aquesta va ser la raó que la copa es desmuntara en les tres parts.

En aquest supòsit, la relíquia seria transportada junt amb els efectes personals del clergue Alcedo, mitjançant alguna carreta, i travessaria Oliva o bé a través de l'antic camí reial constituït pels actuals carrers de les Moreres i el carrer Major, o bé pel camí de circumval·lació que es va obrir al costat de la muralla a partir del 1531. I no és estrany que els seus portadors feren una parada en aquesta ciutat i pernoctaren en un dels dos hostals que es trobaven a la mateixa eixida del portal de la Mar en direcció cap a Dénia¹⁵, el de Dalt i el de Baix.

3. ÉS EL CALZE DE VALÈNCIA EL DE L'ÚLTIMA CENA?

Així ho afirmen algunes publicacions relativament recents, entre les quals només en tindrè en compte dues: la de l'escriptora nord-americana Janice Bennet (2005) i la del medievalista italià Alfredo M. Barbaggalo (2009).

Janice Bennet troba aquesta evidència en l'autenticitat de la mateixa tradició davant la qual, afirma sorprendentment, la ciència té poc que aportar, i que és la tradició la que avala els indicis de la tradició, cosa que constitueix un argument circular: es pretén trobar indicis que proven la tradició i es conclou que és la tradició la que avala aquests indicis:

Su historia (la del Cáliz) refleja una genuina convicción sobre su autenticidad, firmemente garantizada por la tradición, y la ciencia no puede encontrar nada que vaya en otra dirección¹⁶.

Tot i aquesta afirmació, que evidentment no compartim, intenta pro-

15 L'advocat i historiador César Evangelio Luz va apuntar a aquesta segona possible relació a la *XVII Multaqa de les Cultures*, organitzada pel Centre UNESCO València i celebrada a Oliva en 2022.

16 BENNET, Janice. *San Lorenzo y el Santo Grial. La historia del Santo Cáliz de Valencia*. Madrid, Ciudadela, 2008, 37.

var dita tradició recurrent a una obra publicada per l'advocat valencià Llorenç Mateu i Sanz, el 1673, que alhora diu que es va inspirar en un manuscrit d'un tal abat Donato, "un oscuro santo", que presumptament va viure a l'Espanya visigoda del segle VI. L'obra de Llorenç Mateu es conserva a la Biblioteca Nacional de Madrid, i porta per títol *Vida y martirio del glorioso español san Laurencio: sacados de unos anti-quísimos escritos del célebre abad Donato, fundador del monasterio Servitano de la orden de San Agustín, publicado en Salamanca el año 1636 por el padre Buenaventura Ausina*. Bennet dona total veracitat a Donato i consegüentment a Llorenç Mateu:

El manuscrito de Donato destaca por su candor y verosimilitud. En él aparece con claridad que no hay nada que pueda sugerir fraude o manipulación.¹⁷

Tanmateix, s'ha demostrat que el manuscrit de Donato va ser una falsedat del mateix Mateu, que va utilitzar el nom de Buenaventura Ausina¹⁸. I, en conseqüència, tot l'argument de Bennet no se sosté el més mínim.

D'altra banda, l'any 2009 diversos diaris van recollir la notícia que el medievalista italià Alfredo Barbagallo defensava una curiosa teoria sobre el Calze o Grial¹⁹. El seu plantejament no qüestiona en cap moment l'autenticitat de la peça valenciana, però ofereix dues diferències fonamentals amb la versió tradicional del Calze:

a) Per una part, sosté que la copa de la Catedral de València seria autèntica, encara que no l'única existent, ja que el Grial estaria format per un conjunt de tres relíquies: una copa de vidre que es conserva al Vaticà; una altra copa, que seria portada a la Gran Bretanya, coneguda com a calze de Nanteos o de Glastonbury (Gales); i la copa de pedra àgata de València. Aquests tres objectes serien enterrats a la basílica romana de Sant Llorenç Extramurs i trobats a la tomba del màrtir pel papa Pelagi II, pontífex entre els anys 579 i 590.

17 *Ibid.* 167.

18 Per a més informació, vegeu NAVARRO, M. *Op. cit.* 58-59.

19 *Diario de Navarra* (23-02-2009), *El Imparcial* (23-02-2009), *Levante* (02-03-09), *Arqueohistoria* (02-03-2009), *La Nación* (04-03-2009).

b) Per altra part, aquestes tres relíquies arribarien a algun lloc d'Itàlia des de Jerusalem al voltant de l'any 50 a través de l'apòstol sant Tomàs i no a través de sant Pere. Unes dècades després van passar a Roma, on van ser utilitzades pels primers papes, i una d'aquestes copes arribaria a Espanya no al segle III per decisió de sant Llorenç, sinó més tard, a finals del segle VI, gràcies al fet que Gregorio Magne, successor de Pelagi II, la va regalar al rei visigot Recared, com a obsequi per haver-se convertit al cristianisme.

Però aquesta teoria no ha trobat suport a l'Església ni ha despertat interès en cap altre autor, al marge que sembla poc probable que Jesús utilitzara en les seves benediccions un got com el de Nanteos, que en estar fet d'una substància porosa, com ho és la fusta, no encaixava dins el ritu jueu, que exigia estrictes normes de purificació.

4. CONCLUSIONS

En definitiva, la intervenció de Gregorio Mayans davant d'Agustín Sales va ser decisiva en les investigacions que, a partir d'aquells moments, es van efectuar sobre el Calze: la tradició per si sola no pot justificar la tradició.

Ara per ara, la tradició no està provada; però, com diu el professor Beltrán²⁰, autor potser del millor estudi sobre el Calze que s'haja publicat, la Copa de València (la seua part superior) està comprovat científicament que va ser elaborada cap al segle I abans de la nostra era i si hi ha algun calze entre els que s'atribueixen el valor d'haver estat a les mans de Jesús, aquest seria el de València.

Per tant, no s'ha d'excloure la seua possible veracitat; no sols perquè hi ha un ampli consens entre els estudiosos del tema en que, de tots els calzes existents, l'únic que pot ser veritable és el que roman a la catedral de València, sinó també perquè tota tradició tanca en si mateixa un cert grau de versemblança. Per això, sempre serà d'agrair la persistència i l'increment de totes les aportacions que a poc a poc van donant més llum a un dels objectes més apassionants de la Humanitat.

20 BELTRÁN, Antonio. *El Santo Cáliz de la Catedral de Valencia*. Valencia: Instituto Diocesano Valentino Roque Chabás, 1960, 107.